

Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова

На правах рукопису

СПИВАК Віталій Іванович

УДК 378.1:37.015.3

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОКОНТРОЛЮ
СТУДЕНТІВ В ПРОЦЕСІ ЗАСВОЄННЯ ІНОЗЕМНОЇ
МОВИ**
(на матеріалі англійської мови)

19.00.07. - педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова Міністерства освіти України, м. Київ.

Науковий керівник - кандидат психологічних наук, доцент
ДОЛИНСЬКА Любов Василівна,
Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова, завідуюча крфедрою.

Офіційні опоненти:

- доктор психологічних наук, професор
БОРИШЕВСЬКИЙ Мирослав Йосипович
Інститут психології АПН України, завідуючий лабораторією
- кандидат психологічних наук, доцент
ХОРУЖИЙ Сергій Миколайович
Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова, доцент

Провідна установа - Київський державний лінгвістичний університет Міністерства освіти України, кафедра психології

Захист відбудеться "15" січня 1997 р. о 16.30 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.08 в Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова за адресою: 252030, Київ, вул. Пирогова,9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (252030, Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий "14" грудня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Долинська Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Однією з важливих умов становлення особистості майбутнього вчителя як передумови забезпечення успішності процесів навчання і виховання підростаючого покоління в період оновлення соціального, політичного, культурного, економічного життя суспільства є успішне оволодіння ним іноземними мовами.

Знання іноземних мов на сучасному етапі стає життєво необхідним. Цьому сприяють соціально-економічні та політичні позитивні зміни, розширення зв'язків із зарубіжними державами. Проте практика навчання іноземним мовам у вищих навчальних закладах є малоефективною і не досягає поставленої мети - сприяти оволодінню студентами міцними навичками комунікативної діяльності. Тому постає проблема пошуку нових форм і методів навчання, які б забезпечували глибоке і міцне опанування знаннями іноземної мови.

Процес вивчення іноземної мови обумовлений взаємодією цілого комплексу психічних факторів, які визначають успішність навчальної діяльності студента і, перш за все, рівнем його самоконтролю та саморегуляції.

В психолого-педагогічній літературі є ряд досліджень, в яких розглядаються різні аспекти функціонування самоконтролю при вивченні іноземної мови. Вони належать Д.М.Александрову, Є.П.Бочаровій, Б.В.Беляєву, Є.М.Вінарській, П.Я.Гальперіну, Л.М.Деркач, Г.В.Єйгер, В.Ф.Занглігер, І.О.Зимній, О.Я.Кабановій, М.Г.Каспаровій, Г.О.Китайгородській, Л.О.Карпенко, А.Ф.Карповій, В.С.Красильникову, О.О.Леонтєву, А.К.Марковій, Р.К.Мін'яр-Бслоручєву, К.О.Мічуріній, Е.Л.Носенко, Є.І.Пассову, О.В.Положишніковій, Г.М.Полубінській, М.Д.Рибаківу, І.М.Савенко, В.І.Селіванову, В.О.Слободчикову та ін., і дозволяють вирішити такі проблеми самоконтролю в процесі вивчення іноземної мови як: визначення програм і шляхів формування умінь та навичок самоконтролю; врахування його психологічних механізмів; виявлення індивідуально-особистісних властивостей кожного, хто навчається. Проте в жодному з вищенаведених психолого-педагогічних досліджень, спрямованих на аналіз проблеми самоконтролю при здійсненні іншомовної мовленнєвої діяльності, не висвітлюється проблема психологічних особливостей функціонування самоконтролю студентів педагогічних вузів немовних спеціальностей. Незважаючи на багатоплановість психолого-педагогічних досліджень самоконтролю, всі вони, в основному, стосуються учнів загальноосвітніх шкіл або майбутніх вчителів іноземних мов, тоді як можна припустити, що оволодіння майбутніми вчителями іншомовною мовленнєвою діяльністю, яка не є їх спеціальністю, буде мати свою специфіку, порівняно із студентами факультетів іноземної філології, і ця специфіка, зумовлена, перш за все, мотивацією, проявиться в особливостях самоконтролю при вивченні іноземної мови.

Таким чином, соціальна значущість і недостатнє дослідження психоло-

гічних особливостей самоконтролю в процесі оволодіння майбутніми вчителями іноземною мовою і обумовили вибір теми нашого дослідження “Психологічні особливості самоконтролю студентів в процесі засвоєння іноземної мови”. Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології НПУ ім. М.П.Драгоманова.

Об’єкт дослідження - саморегуляція студентами педвузу процесу навчальної діяльності.

Предмет дослідження - психологічні особливості прояву самоконтролю при вивченні іноземної мови студентами немовних спеціальностей.

Мета дослідження полягає у виявленні факторів впливу на самоконтроль процесу засвоєння іноземної мови студентами педвузу та засобів його актуалізації.

В основу дослідження було покладено *припущення* про те, що особливості прояву самоконтролю студентів педвузу при вивченні іноземної мови тісно пов’язані з психологічними характеристиками їх особистості (самооцінкою, рівнем домагань, особливостями розвитку уваги, мислення та ін.), а врахування цих особливостей при організації процесу навчання іноземній мові сприятиме актуалізації самоконтролю студентів.

Для досягнення поставленої мети та перевірки правильності висунутої гіпотези було визначено такі *завдання* дослідження:

- 1) обґрунтувати теоретичний і методичний підходи до вивчення проблеми самоконтролю в іншомовній діяльності;
- 2) виявити психологічні особливості самоконтролю студентів в іншомовній мовленнєвій діяльності;
- 3) встановити характер взаємозв’язку самоконтролю з особистісними характеристиками студентів при засвоєнні іноземної мови;
- 4) розробити та апробувати систему навчальних завдань з іноземної мови з врахуванням виявлених закономірностей, спрямовану на актуалізацію та розвиток самоконтролю майбутніх вчителів.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є Закон про освіту, Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ ст.), концепція етапного формування розумових дій (П.Я.Гальперін, Н.Ф.Талізін), діяльнісний підхід до формування психічних функцій (Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, О.В.Скрипченко та ін.), механізми та закономірності психічної саморегуляції (Б.Г.Ананьєв, М.Я.Басов, М.Й.Боришевський), положення про задачний підхід до організації навчання (Г.С.Костюк), теорія проблемного навчання (О.М.Матюшкін, В.Оконь).

У процесі дослідження використовувався комплекс теоретичних та емпіричних *методів*: аналіз науково-теоретичних джерел, спостереження, анкетування, бесіди, тестування, констатуючий і формуючий експерименти, статис-

тичні методи обробки експериментальних даних.

База дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалась на базі Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова та Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Дослідженням було охоплено 283 студенти.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у: а) теоретико-експериментальному обґрунтуванні місця, функцій і особливостей прояву самоконтролю при вивченні іноземної мови студентами немовних спеціальностей в різних видах діяльності (усне активне мовлення, письмо, читання, аудіювання); б) системному аналізі психологічних особливостей іншомовного самоконтролю; в) розкритті взаємозв'язку самоконтролю з такими особистісними характеристиками як рівень домагань і самооцінка; розвиток пізнавальної сфери; г) виявленні впливу алгоритмізованих тренувальних вправ та взаємодіючої самоконтролю при групових формах роботи на розвиток самоконтролю майбутніх учителів.

Теоретичне значення. Проведене дослідження робить певний внесок в подальше розроблення психологічної концепції самоконтролю в мовленнєвій діяльності в цілому і іншомовній мовленнєвій діяльності зокрема. Значення роботи полягає в обґрунтуванні дії комплексу психолого-педагогічних факторів на функціонування самоконтролю студентів при вивченні іноземної мови, а також доцільності застосування групової інтеракції студентів з метою розвитку самоконтролю та необхідності здійснення її на матеріалі алгоритмізованих тренувальних завдань.

Практичне значення дослідження визначається тим, що розроблена автором система навчальних завдань і вправ та методичні рекомендації щодо їх реалізації можуть бути використані викладачами іноземної мови з метою актуалізації і поетапного розвитку самоконтролю студентів та формування у них одночасно адекватної самооцінки і рівня домагань в процесі оволодіння іноземною мовою.

Особистий внесок автора полягає у виявленні психологічних особливостей прояву самоконтролю в різних видах іншомовної діяльності, в обґрунтуванні комплексу методів вивчення психологічних факторів, що впливають на розвиток самоконтролю студентів в іншомовній мовленнєвій діяльності та розробці шляхів підвищення ефективності функціонування механізму самоконтролю при вивченні іноземної мови.

Надійність і вірогідність наукових досліджень забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю їх вихідних даних; сукупністю методів, адекватних предмету, меті і завданням дослідження; поєднанням кількісного і якісного аналізу результатів дослідження; застосуванням методів математичної статистики.

На захист виносяться:

- Положення про те, що сучасні вимоги до професійної підготовки вчителя передбачають оволодіння ним іноземними мовами, успішне засвоєння яких вимагає високого рівня розвитку самоконтролю як вольової форми самосвідомості, що тісно пов'язана з іншими особистісними характеристиками (рівень домагань, самооцінка, мислення, увага та ін.), а врахування цих зв'язків в навчальному процесі сприяє його актуалізації.

- Критерії діагностики рівня розвитку іншомовного самоконтролю студентів: а) усвідомлення необхідності здійснення самоконтролю при вивченні іноземної мови; б) характер самоконтролю (швидкість і якість); в) його спрямованість (на зміст чи форму висловлювання); г) самостійність прояву; д) тривалість протягом заняття; е) коефіцієнт самокорекції; є) мотиви, що спонукають студентів до вивчення іноземної мови.

- Система навчальних завдань, спрямована на поетапне формування іншомовного самоконтролю, яка передбачає алгоритмізацію розв'язування проблемних індивідуальних завдань та організацію взаємоконтролю при використанні групових форм роботи з урахуванням індивідуальних особливостей самоконтролю кожного студента.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження були представлені і отримали позитивну оцінку на II з'їзді Товариства психологів України "Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні" (Київ, 1996), на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Соціально-педагогічна робота у сфері освіти: проблеми професійної підготовки та діяльності" (Кам'янець-Подільський, 1997), на звітних наукових конференціях НПУ ім. М.П.Драгоманова (1995-97рр.), на засіданнях кафедри психології НПУ ім. М.П.Драгоманова та кафедри прикладного лінгвістики Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Розроблена автором система навчальних завдань, спрямована на підвищення рівня самоконтролю студентів при вивченні іноземної мови, успішно впроваджена в навчально-виховний процес фізико-математичного та філологічного факультетів Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету.

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку 253 використаних джерел та додатків. Дисертація викладена на 170 сторінках комп'ютерного набору і містить 24 таблиці на 10 сторінках, 10 малюнків та схем на 3 сторінках та 6 додатків на 8 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, формулюються його об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання, методи дослідження, характеризується наукова новизна, теоретичне та практичне значення, формулюються

основні положення, що виносяться на захист, вказується сфера апробації результатів дослідження.

У першому розділі “Теоретичні та методичні основи дослідження самоконтролю” здійснено теоретичний аналіз проблем саморегуляції та самоконтролю у закордонній та вітчизняній психології, представлено огляд досліджень, присвячених вивченню психологічної сутності самоконтролю в навчанні, зокрема в мовленнєвій діяльності студентів.

Поняття самоконтролю як психічного явища зустрічається ще у наукових джерелах давніх епох, зокрема в працях Арістотеля. Але, незважаючи на давність існування самого поняття, самоконтроль тривалий час залишався поза увагою дослідників. Хоча на межі XIX та XX століть термін “самоконтроль” і починає зустрічатись все частіше і частіше на сторінках психологічної літератури, проте предметом спеціального вивчення психології він став лише в 1922 році, починаючи з робіт З.Фрейда.

В подальшому дослідження сутності самоконтролю здійснювалось у трьох напрямках: а) біхевіоризм; б) необіхевіоризм; в) неофрейдизм. Представники першого напрямку (Давидсон, Конорер, Філіпс) під самоконтролем розуміли суто інтуїтивну поведінку, пов’язану з індивідуальним досвідом підкріплення.

Інший напрямок - необіхевіоризм (Скіннер, Толмен, Халл), характеризується значним розширенням уявлень вчених про фізіологічні механізми самоконтролю: вивчення ознак, які характеризують поведінку людини під час самоконтролю, акцентуація уваги на внутрішніх (незалежних) стимулах у поведінці індивіда, залежність специфіки діяльності індивіда від типу його контролю за власною реакцією.

Представники неофрейдизму (Хорні, Фром, Салліван), аналізуючи психологічну сутність самоконтролю, вважали здатність до здійснення самоконтролю вродженою якістю, яка не залежить від зовнішнього середовища.

Принцип єдності психіки і діяльності, який є основоположним в працях вітчизняних психологів (Л.І.Божович, П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, П.М.Якобсон і ін.) дозволив обґрунтувати природу самоконтролю.

Самоконтроль відноситься до числа обов’язкових ознак свідомості та самосвідомості людини (Г.С.Никифоров). В цьому плані він виступає як умова адекватного психічного відображення людиною свого внутрішнього світу та оточуючої об’єктивної реальності, а також є обов’язковим компонентом всіх форм психічних явищ, які притаманні людині (процеси, стани, властивості).

Свій вагомий внесок в розкриття психічної саморегуляції зробили І.М.Семенов, І.П.Павлов (рефлекторне розуміння психічного), В.М.Бехтерев (дослідження психомоторики), М.Я.Басов (дослідження механізму регуляції різних

форм процесу поведінки) та Б.Г.Ананьєв (діяльність головного мозку як складна організація контурів регулювання).

Дослідження проблеми самоконтролю в зарубіжній літературі за останні десятиріччя характеризуються вивченням: а) процесуальних моментів самоконтролю (К.Blankstein, В.Jeffrey); б) етапів та рівнів його формування (I.Golddiamond, D.Lopatto, Н.Mahoney); в) вольових аспектів (В.Bugelski); г) аналізу формування умінь і навичок самоконтролю в навчальній діяльності при вивченні іноземної мови (S.Donough, W.Rivers) та ін. Одні з цих дослідників (К.Blankstein) ототожнюють поняття самоконтролю з більш широким поняттям саморегуляції. Інші (В.Jeffrey) стверджують, що саме самоконтроль - це будь-яка реакція особистості, спрямована на зміну поведінки. Існує також і тенденція ототожнення самоконтролю з волею людини (В.Bugelski).

Як в західній, так і у вітчизняній психологічній науці можна виділити декілька підходів, які відрізняються об'єктом дослідження і способом аналізу: а) психофізіологічний (П.К.Анохін, М.О.Бернштейн, В.П.Зінченко) - комплексний підхід у дослідженні фізіологічної природи самоконтролю; б) психологічний (П.Я.Гальперін, В.І.Селіванов, О.М.Соколов) - спрямованість на виявлення способів підсумкового контролю в ході засвоєння знань, взаємозв'язок самоконтролю з важливими психологічними процесами, внутрішнім мовленням і мисленням; в) психолінгвістичний (Л.М.Деркач, Ю.В.Красиков) - дозволяє розглядати самоконтроль як своєрідний тест перевірки опрацювання системи орієнтирів і операційних програм; г) методичний (К.Деметер, Р.К.Мін'яр-Белоручев, М.Д.Рибаков) - спрямований на вивчення умов формування навичок.

Існує декілька позицій, яких притримуються дослідники у розумінні функцій самоконтролю: 1) (М.І.Кувшинов, А.С.Линда, Г.О.Собієва, Я.І.Цурковський) : до функцій самоконтролю належать процеси планування, управління, регулювання та корекції; 2) (А.Я.Арет, Л.Б.Ітельсон, В.В.Чебишева): функція самоконтролю має перевірочний характер і полягає у встановленні ступеня співпадання між еталоном і контролюючою складовою.

В багатьох дослідженнях вказується на зв'язок природи саморегуляції з процесом інтеріоризації людських соціальних форм регуляції і контролю (Л.С.Виготський: людина є "Я - виконавець" і "Я - контролер"). В результаті, інтеріоризація індивідом зовнішнього соціального контролю сприяє його перетворенню в самоконтроль особистості.

Аналіз психологічних досліджень з проблеми самоконтролю засвідчив його якісну своєрідність у різних видах діяльності і поведінці. Одним із напрямків в підходах до розробки діяльності самоконтролю є цілеспрямоване формування різних видів самоконтролю в поведінці і різних формах людської діяльності, в тому числі і навчальній. В цьому плані виділяється два об'єкти

аналізу : 1) засвоєння способу дій в процесі оволодіння навчальною задачею (К.П.Мальцева); 2) вивчення взаємозалежності між рівнем самоконтролю і психічними процесами суб'єкту (Т.І.Гавакова, С.О.Гаврилiна, В.І.Селiванов, Т.В.Сергеева).

Самоконтроль як інтелектуальне уміння при навчанні іншомовній мовленнєвій діяльності є навчальною дією порівняння результатів власного виконання тієї чи іншої навчальної задачі із смисловим змістом і звуковим оформленням відповідного програмного іншомовного матеріалу. При цьому контроль з боку викладача за способами отримання правильної відповіді при актуалізації для студентів його механізму забезпечує становлення процесу самоконтролю, який включається у виконання вправ. Забезпеченням контролю є самокорекція, - інтелектуальне уміння безпосереднього виправлення самим студентом усвідомлюваної помилки з метою загального підвищення рівня реалізації всієї навчально-контролюючої діяльності в цілому (В.О.Слободчиков).

Протягом останнього десятиріччя все частіше ведеться обговорення проблеми “двомовного навчання”. Існує так званий “двомовний метод” у викладанні іноземних мов, який в німецькомовних країнах пов'язують з іменем В.Бутскамма. Двомовне навчання є однією з можливостей найбільш ефективного реформування викладання іноземних мов і знаходиться в останні роки в центрі уваги дослідників.

Самоконтроль в умовах двомовності (білінгвізму), як зазначає Л.М.Деркач, характеризується такими особливостями: 1) має місце активізація іншомовного мовленнєвого мислення і поведінки в цілому, усвідомлення потреб; 2) плануються способи самостійного визначення цілей діяльності і контролю за ними; 3) здійснюється самостійне планування алгоритму дій і їх корекція у відповідності з планом; 4) відбувається звірення, співставлення отриманого результату діяльності з поставленою метою; 5) здійснюється корекція отриманих результатів. Дослідженню самоконтролю в умовах двомовності були присвячені праці багатьох дослідників, в яких вивчались різні сторони самоконтролю: психолого-методичні аспекти формування механізму самоконтролю в умовах білінгвізму (Л.М.Деркач), дослідження самоконтролю школярів і студентів в умовах індивідуалізованого іншомовного навчання із застосуванням ЕОМ (Л.М.Деркач, Е.Л.Носенко, М.О.Омельченко, Л.П.Ярочая), психолого-педагогічні особливості самоконтролю і мимовільної пам'яті студентів (Л.М.Деркач), вивчення взаємозв'язку волі і самоконтролю в навчальній діяльності студентів (В.І.Селіванов, С.О.Гаврилiна), аналіз взаємовідношень між контролем та самоконтролем (К.Демер, Є.І.Пассов, М.Д.Рибаків), формування способів самоконтролю (В.С.Красильников), врахування індивідуально-психологічних особливостей в навчальній діяльності

студентів (Т.О.Барановська, Є.П.Бочарова, В.К.Рознюк, В.І.Селіванов), дослідження самоконтролю студента у постійній взаємодії з контролем викладача (А.М.Аксьонова, К.Л.Біктагіров, М.Т.Єрмак, А.Ф.Карпова, М.І.Красюк, І.Д.Морозова, Є.М.Савонько).

Значну частину досліджень, спрямованих на виявлення особливостей функціонування іншомовного самоконтролю в мовленнєвій діяльності, займають наукові знання, в яких розглядаються стадії прояву та рівні формування самоконтролю. П.П.Блонським були намічені чотири стадії прояву самоконтролю в процесі засвоєння і поступового вербального відтворення отриманих знань: 1) відсутність самоконтролю; 2) “повний самоконтроль”; 3) “вибірковий самоконтроль”; 4) самоконтроль, що немає зовнішнього вираження.

І.О.Зимняя, І.І.Китроська, К.О.Мічуріна, досліджуючи особливості прояву слухового самоконтролю в процесі навчання іноземній мові, визначили чотири рівні формування самоконтролю, які співвідносяться з певними рівнями оволодіння іншомовною мовленнєвою діяльністю. В якості критерія формування рівнів розглядається характер виправлення помилок, оскільки наявність і факт їх виправлення є єдиною формою прояву зворотнього зв'язку.

Вважаючи, що кінцева градація рівнів самоконтролю повинна визначатись не власне за самоконтролем, а за самокорекцією в рамках єдиного механізму “самоконтроль + самокорекція”, Д.М.Александров пропонує вирізнити три рівні становлення цього механізму. Проте виділені рівні не зовсім чітко відображають картину становлення даного механізму, і тому в цьому розділі дослідження нами більш детально визначаються ці рівні, враховуючи всі етапи становлення механізму “самоконтроль + самокорекція”.

Отже, аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню різних аспектів самоконтролю, дає підставу зробити висновок, що формування самоконтролю є тривалий і складний процес, який вимагає спеціального навчання діям самоконтролю, що формується на основі систематичного контролю з боку викладача, а також постійно підтримує інтелектуальну активність тих, хто навчається. Тому “володіння іноземною мовою було б принципово неможливим, якби в процесі мовленнєвої комунікації не функціонувало таке явище як самоконтроль” (І.О.Зимняя).

У другому розділі “Вивчення психологічних особливостей прояву самоконтролю студентів при засвоєнні іноземної мови” приведено результати дослідження усвідомлення майбутніми вчителями необхідності самоконтролю при здійсненні іншомовної мовленнєвої діяльності; ієрархії мотивів, що спонукають до вивчення іноземної мови; особливостей прояву самоконтролю в різних видах іншомовної мовленнєвої діяльності, а також його зв'язків з особистісними характеристиками: рівнем домагань і самооцінкою та характеристиками пізнавальної діяльності: мисленням і увагою. На основі результатів дослідження ви-

явлено критерії діагностики сформованості рівнів розвитку самоконтролю студентів в іншомовній діяльності та дається характеристика виявлених рівнів.

На першому етапі, на основі проведеного дослідження, були виявлені відмінності в глибині усвідомлення значення необхідності самоконтролю при вивченні іноземної мови, які й були покладені в основу виділення двох груп студентів з різними ступенями усвідомлення: повним і частковим.

Студенти, яким було притаманне повне усвідомлення необхідності самоконтролю: а) чітко розуміли зміст терміну “самоконтроль” у навчальній діяльності; б) вказували на відсутність у них розвинутого самоконтролю, а також на бажання підвищити рівень власного самоконтролю; в) стверджували, що дії самоконтролю сприяє посилення уваги під час занять; г) вважали, що найсильніше самоконтроль проявляється в усному мовленні та читанні вголос, оскільки саме при цих видах іншомовної мовленнєвої діяльності формується чіткий та усвідомлюваний студентами еталон; д) втрачали самоконтроль у випадках недосконалого вивчення навчального матеріалу; е) висловлювали побажання щодо реорганізації занять з метою розвитку власного рівня самоконтролю.

Студенти, які показали часткове усвідомлення необхідності самоконтролю: а) плутали зміст терміну “самоконтроль” з термінами “самоуправління” та “самокорекція”; б) стверджували, що їм притаманний розвинений самоконтроль, хоча не могли підтвердити це в своїй іншомовній мовленнєвій діяльності; в) вважали, що втрата самоконтролю компенсується вивченням навчального матеріалу напам'ять; г) вказували на найефективніший прояв самоконтролю лише при виконанні письмових робіт; д) втрачали самоконтроль при наявності надмірного хвилювання та при роздратованості, оскільки в довготривалій пам'яті був відсутній еталон правильної відповіді; е) повністю були задоволені організацією занять.

Також було виявлено, що студентам з повним усвідомленням необхідності самоконтролю притаманними були соціально-значущі (бажання бути високоосвіченою людиною і спілкування з іноземцями) та дуже рідко особистісні мотиви (здійснювати поїздки за кордон, навчатись за кордоном та ін.), а студенти, які частково усвідомлювали необхідність самоконтролю, визначали свою навчальну діяльність суто особистими або зовнішніми (вчасно та без проблем скласти залік, екзамен) мотивами.

На другому етапі констатуючого експерименту вивчались особливості прояву самоконтролю в різних видах іншомовної мовленнєвої діяльності: усне та письмове мовлення, читання і аудіювання, а також його зв'язок з такими особистісними характеристиками як рівень домагань і самооцінка.

Усі серії експерименту, що стосувались дослідження особливостей механізму самоконтролю і його сформованості у студентів в різних видах мовленнєвої діяльності, виявили тісну кореляцію успішності студентів і рівня самоконт-

ролю: чим вища їх успішність, тим вищий рівень самоконтролю притаманний студентам. Виявлені особливості прояву самоконтролю студентів в різних видах діяльності при вивченні іноземної мови дозволили нам виділити критерії діагностики рівнів сформованості, за якими ми визначили три рівні розвитку самоконтролю: високий, середній, низький. Критеріями такого поділу були: 1) рівень усвідомлення необхідності здійснення самоконтролю; 2) характер самоконтролю; 3) його спрямованість; 4) самостійність його прояву; 5) тривалість протягом заняття; 6) коефіцієнт самокорекції; 7) мотиви, що спонукають до вивчення іноземної мови.

При **низькому рівні** розвитку самоконтролю студенти лише частково усвідомлюють його необхідність, а мотиви, якими вони керуються при вивченні іноземної мови прийнято відносити до суто особистих. Іноді ця діяльність визначається і зовнішніми мотивами. Самоконтроль цього рівня функціонує лише при підказках викладача, а протягом заняття спостерігається тільки епізодичний його прояв. У більшості випадків цей рівень самоконтролю властивий студентам, які приділяють значну увагу правильності форми власного висловлювання.

Самоконтроль **середнього рівня** розвитку здійснюється студентами самостійно, але з певним часовим запізненням. При володінні даним рівнем самоконтролю студенти повністю усвідомлюють його необхідність при вивченні іноземної мови та керуються особистісними, соціально-значущими та рідко суто зовнішніми мотивами. Протягом заняття спостерігається неоднакова інтенсивність прояву самоконтролю та спрямованість його на зміст висловлювання. Крім того, студентам виявляється притаманний і посередній коефіцієнт корекції.

Високий рівень розвитку самоконтролю характеризується повним усвідомленням його необхідності та безпомилковою діяльністю студентів. Якщо ж виникають помилки, то вони негайно виправляються студентами (найвищий коефіцієнт корекції). Цей рівень самоконтролю здійснюється систематично і з однаковою інтенсивністю у всіх видах мовленнєвої діяльності та при всіх формах роботи на заняттях. При вивченні іноземної мови студенти керуються переважно соціально-значущими мотивами. Про досконалість контролю цього рівня свідчить здатність студентів адекватно оцінювати свої дії щодо породження синтаксичної схеми висловлювання і її лексичного наповнення.

Аналіз експериментальних даних показав, що високим рівнем розвитку самоконтролю володіє найбільше студентів при здійсненні ними письмової діяльності, а найменша кількість - при аудіюванні. Середнім рівнем розвитку самоконтролю студенти володіють приблизно в однаковій мірі у всіх видах мовленнєвої діяльності, а низький рівень проявляється найбільше при аудіюванні, а найменше - при здійсненні студентами письмової діяльності.

В процесі дослідження було виявлено і те, що рівень розвитку самоконт-

ролю як вольової форми самосвідомості тісно пов'язаний з іншими структурними компонентами особистості, зокрема рівнем домагань і самооцінкою: чим вищий рівень розвитку самоконтролю, тим адекватніший рівень домагань і самооцінка студентами притаманного їм рівня самоконтролю.

На наступному етапі проводилось дослідження зв'язку самоконтролю студентів з особливостями мислення і уваги в процесі вивчення іноземної мови.

Виявлення впливу індивідуальних властивостей мислення студентів на рівень розвитку у них самоконтролю, а також кореляційний та факторний аналізи цих компонентів дають підстави зробити висновок, що чим вищий у студента рівень розвитку самоконтролю, тим вищі показники досліджуваних індивідуальних властивостей мислення студентів, причому найтісніша кореляція спостерігається між рівнем розвитку самоконтролю і вмінням узагальнювати (0,98), далі - з вмінням студентів формувати закономірності (0,94) та творчими здібностями (0,89).

Серії експерименту, що стосувались дослідження особливостей уваги студентів при вивченні іноземної мови виявили тісну кореляцію між рівнем розвитку самоконтролю та розподілом уваги (0,94), оскільки на заняттях студентам часто доводиться розподіляти свою увагу між змістом та формою висловлювання; переключенням уваги (0,92), так як бувають моменти, коли потрібно переключити увагу із змісту на форму висловлювання; стійкістю уваги (0,97), що пояснюється найбільшим впливом цієї властивості уваги на надійне функціонування у студентів механізму самоконтролю.

Виявлено, що чим вищі показники властивостей мислення та уваги студентів, тим вищий рівень самоконтролю їм притаманний.

В **третьому розділі** "Розвиток самоконтролю майбутніх вчителів при вивченні ними іноземної мови" розглядаються: а) система алгоритмізованих тренувальних вправ, на основі якої здійснювалось дослідження особливостей розвитку самоконтролю в іншомовній мовленнєвій діяльності, а також простежувався вплив письмового виконання тренувальних вправ на особливості прояву самоконтролю в усній іншомовній діяльності; б) умови успішного функціонування взаємоконтролю студентів при групових формах роботи як засобу поетапного розвитку самоконтролю кожного студента.

Дані, отримані під час проведення констатуючого експерименту засвідчили той факт, що формування механізму іншомовного самоконтролю студентів найдоцільніше здійснювати на матеріалі різноманітних тренувальних вправ і завдань, зміст і форма яких були чітко алгоритмізовані. Складаючи систему таких вправ, перш за все, нами була визначена послідовність їх виконання з метою поетапного і цілеспрямованого підведення студентів до поставленої мети: 1) свідоме завчання напам'ять коротких діалогів на ту чи іншу тему; 2) побудова діалогів за аналогією; 3) повторення думки співбесідника із внесенням власних змін; 4) розвиток вміння задавати уточнюючі питання; 5) розвиток вміння

реагувати на повідомлення чи бажання співбесідника; б) самостійне складання діалогів на тему заданої ситуації. До вправ додавались схема виконання та "ключі" для перевірки правильності виконаного завдання.

Порівняння експериментальних даних, отриманих на першому етапі формуючого експерименту, з показниками констатуючого експерименту і контрольної групи, переконливо доводить, що виконання студентами алгоритмізованих тренувальних вправ у письмовій формі значно впливає на підвищення рівня самоконтролю не тільки в цьому виді іншомовної діяльності студентів, але й на підвищення його при здійсненні студентами активного усного мовлення, що чітко простежується у табл. 1.

Таблиця 1.
Показники зміни рівнів розвитку самоконтролю студентів

Рівень розвитку самоконтролю %	До проведення експерименту				Після проведення експерименту			
	письмова діяльність		усна діяльність		письмова діяльність		усна діяльність	
	к	е	к	е	к	е	к	е
високий	51,7	53,1	37,9	38,3	54,2	61,7	39,8	47,4
середній	34,9	37,5	40,8	42,2	37,3	31,9	40,9	38,8
низький	13,4	9,4	21,3	19,5	8,5	6,4	19,3	13,8

Окрім цього, як усне, так і письмове виконання алгоритмізованих тренувальних вправ призвело до значного підвищення кореляції між самоконтролем та такими індивідуальними властивостями мислення та уваги студентів, як творчі здібності (0,92) і розподіл уваги (0,96).

Разом з тим, при цьому не було зафіксовано значних змін в адекватності самооцінки та рівня домагань (що призвело б, на нашу думку, до підвищення самоконтролю, оскільки між ними виявлено, як уже зазначалось, значну кореляцію), тому що вправи виконувались індивідуально і не були створені умови для отримання зворотнього зв'язку та співвіднесення своїх результатів з успіхами товаришів. Це наштовхнуло нас на припущення щодо ефективності використання з метою підвищення адекватності самооцінки та рівня домагань групових форм роботи та організації в них взаємоконтролю як ефективного засобу розвитку самоконтролю (М.Й.Боришевський, Л.В.Долинська та ін.) при збереженні алгоритмізації навчальних завдань і вправ.

Враховуючи досвід, накопичений в психолого-педагогічній науці (Я.В. Гольдштейн, Л.О.Карпенко, Х.Й.Лійметс, В.М.Лопушанський, І.І.Нелісова, Л.В.Путляєва та ін.), з метою створення умов для повноцінного функціонування взаємоконтролю нами було визначене раціональне комплектування груп за наступними критеріями: а) однаковий рівень успішності всіх членів групи; б) наявність

тісних чи нейтральних взаємин; в) оптимальна мінімальна величина групи - тріада; г) гетерогенність за темпераментом; д) гомогенність за статтю.

Важливу роль у здійсненні студентами взаємоконтролю відігравали керівництва для роботи різних груп (програми спільної діяльності), які складались з інструкцій для "виконавців" і "контролера"; задавали послідовність дій і спосіб розв'язання мислительної задачі, а також оптимізували увесь процес спільної діяльності студентів. Дія взаємоконтролю проявлялась у: а) визначенні результатів спільної діяльності; б) чіткому виконанні завдання; в) перевірці правильності виконаного завдання; г) обговоренні різних точок зору щодо виконаного завдання.

Результати експерименту показали (табл. 2), що функціонування взаємоконтролю на належному рівні при груповій роботі призводить до значно більших позитивних результатів, ніж при інших формах роботи: адекватність оцінювання власного рівня розвитку самоконтролю в експериментальній групі зросла приблизно на 14%, тоді як в контрольній - лише на 2%. Щодо рівня домагань, то відповідність його рівню розвитку самоконтролю також зросла: на 1,5% в контрольній та майже на 6% в експериментальній групах. Внаслідок тривалої групової роботи, яка здійснювалась в режимі взаємоконтролю, у студентів експериментальної групи посилювався рівень креативності, а врахування, при складанні завдань та керівництв до них, зв'язку між рівнем розвитку самоконтролю та властивостями мислення (вміння узагальнювати та формувати закономірності) та уваги (розподіл, переключення і стійкість) і розвиток (в процесі засвоєння іноземної мови) цих властивостей призвело до досягнення основної мети нашого дослідження - підвищення індивідуального рівня розвитку механізму самоконтролю студентів.

Таблиця 2.

Порівняння результатів процесу підвищення рівня розвитку самоконтролю при різних формах роботи на заняттях

Рівень розвитку самоконтролю	До проведення експерименту		Індивідуальна робота		Групова робота	
	письмова діяльність	усна діяльність	письмова діяльність	усна діяльність	письмова діяльність	усна діяльність
	кількість студентів / % /					
високий	53,1	38,3	61,7	47,4	64,5	51,7
середній	37,5	42,2	31,9	38,8	31,2	35,7
низький	9,4	19,5	6,4	13,8	4,3	11,6

У висновках узагальнено результати дослідження та сформульовано основні науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення процесу розвит-

ку іншомовного самоконтролю студентів шляхом впровадження системи алгоритмізованих тренувальних проблемних вправ з урахуванням розвитку пізнавальних процесів та особистісних характеристик майбутніх вчителів.

У результаті проведеного дослідження було підтверджено основні положення висунутої нами гіпотези, що дало підстави зробити такі висновки:

1. Володіння іноземними мовами є необхідною умовою всебічної підготовки сучасного вчителя. Разом з тим, існуюча практика іншомовної підготовки не відповідає цим вимогам, що обумовлено комплексом як зовнішніх (недостатня кількість годин, низька ефективність методів навчання), так і внутрішніх чинників, серед яких - недостатня мотивація та низький рівень розвитку іншомовного самоконтролю у студентів, який є самостійною навчальною дією порівняння результатів власного виконання навчальної задачі із смисловим змістом і звуковим оформленням відповідного іншомовного матеріалу.

2. Рівень розвитку іншомовного самоконтролю як вольова форма самосвідомості студентів тісно пов'язаний з іншими структурними компонентами особистості, зокрема рівнем домагань і самооцінкою (чим вищий рівень розвитку самоконтролю, тим вищий і адекватніший рівень домагань і самооцінка студентами притаманного їм рівня). Основні властивості мислення та уваги студентів також тісно корелюють з рівнем розвитку самоконтролю. Розвиток цих властивостей призводить до розвитку більш високого рівня самоконтролю.

3. Ефективність формування високого рівня іншомовного самоконтролю студентів пов'язана з:

3.1. Систематичним виконанням чітко алгоритмізованих тренувальних вправ проблемного, пошукового характеру, об'єктом роздумів в яких виступає не мовний матеріал, а запропонований зміст самого завдання чи вправи, які характеризуються:

- варіативністю з урахуванням індивідуальних особливостей студентів як одного з чинників успішного засвоєння мовного матеріалу і розвитку високого рівня самоконтролю;

- забезпеченням планомірного переходу від оволодіння монологічним мовленням до якісного оволодіння і діалогічним мовленням, яке одночасно є і засобом професійного становлення в цілому;

- поетапним переходом від використання тренувальних вправ репродуктивного характеру до мовленнєво-творчих вправ, що є можливим лише за умови розвитку у студентів високого рівня механізму самоконтролю.

3.2. Виконанням проблемних завдань у групах при здійсненні взаємоконтролю на належному рівні, що в свою чергу:

- посилює мотивацію до здійснення навчальної діяльності та її самоконтролю;

- призводить до розвитку властивостей мислення і уваги, які, тісно коре-

люючи з рівнем розвитку самоконтролю, сприяють і його підвищенню у студентів;

– впливає на формування адекватної оцінки студентами власного рівня розвитку самоконтролю і відповідного рівня домагань.

4. Впровадження розробленої автором системи завдань, спрямованої на актуалізацію та розвиток самоконтролю студентів при вивченні іноземної мови, в навчально-виховний процес Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету призвело до підвищення успішності студентів з цього предмету, що є найбільш об'єктивним показником її ефективності.

Об'єм кандидатської дисертації не дозволяє розв'язати все коло питань, пов'язаних з досліджуваною проблемою. Подальшої розробки вимагають, зокрема, питання перенесення сформованого рівня самоконтролю при вивченні іноземної мови на інші види діяльності, підвищення самоконтролю при використанні активних соціально-психологічних методів навчання та ін.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Співак В.І. Психологічні аспекти формування механізму самоконтролю та самокорекції студентів в іншомовній мовленнєвій діяльності // Психолого-педагогічні основи професійної підготовки вчителя: Наук.-мет. зб. - Кам.-Подільський, 1996. - С.35-40.

2. Співак В.І. Тренувальні вправи як засіб розвитку самоконтролю студентів при вивченні іноземної мови // Наук. зап. аспірантів: Зб. наук. пр. - Вип.4. - Луцьк, 1997. - С.71-78.

3. Співак В.І. Взаємоконтроль студентів у засвоєнні іноземної мови як форма соціальної роботи // Соціальна робота у сфері освіти: проблеми професійної підготовки та діяльності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Кам.-Подільський, 1997. - С. 78-83.

4. Співак В.І. Особливості усвідомлення студентами необхідності самоконтролю при вивченні іноземної мови // Соціальна робота у сфері освіти: проблеми професійної підготовки та діяльності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Кам.-Подільський, 1997. - С. 211-214.

5. Співак В.І. Внутрішня мотивація як один із найголовніших аспектів успішного оволодіння студентами іноземною мовою // Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні : Матеріали II з'їзду Товариства психологів України / симпозіум Психологічні проблеми навчання. - К., 1996. - С. 31-33.

Співак В.І. Психологічні особливості самоконтролю студентів в процесі засвоєння іноземної мови (на матеріалі англійської мови). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук із спеціальності 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, 1997.

Робота присвячена виявленню психологічних особливостей і формуванню високого рівня розвитку іншомовного самоконтролю студентів. Розроблена система тренувальних вправ з формування високого рівня самоконтролю, яка передбачає алгоритмізацію пошуку при їх виконанні і використання групових форм роботи.

Ключові слова: саморегуляція, самоконтроль, іншомовна мовленнєва діяльність, тренувальні вправи, групові форми роботи, взаємоконтроль.

Співак В.И. Психологические особенности самоконтроля студентов в процессе усвоения иностранного языка (на материале английского языка). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 1997.

Работа посвящена выявлению психологических особенностей и формированию высокого уровня развития иноязычного самоконтроля студентов. Разработана система тренировочных упражнений по формированию высокого уровня самоконтроля, которая предусматривает алгоритмизацию поиска при их решении и использование групповых форм работы.

Ключевые слова: саморегуляция, самоконтроль, иноязычная речевая деятельность, тренировочные упражнения, групповые формы работы, взаимоконтроль.

Spivak V.I. Psychological peculiarities of students' self-control in the process of mastering foreign language (based on the material of English). - Manuscript.

Dissertation for the competition of the scientific degree 'candidate of psychological science', specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology. M.P.Dragomanov National Teachers Training University, Kyiv, 1997.

This work is dedicated to the exposure of psychological peculiarities and forming of high level development of students' foreign language self-control. A system of training exercises is worked out to create high level of self-control, which expects algorithmisation of search in the process of their solution and the use of group work.

Key words: self-regulation, self-control, foreign language activity, training exercises, group work, mutual control.

Підписано до друку 9.12.1997 р. Формат 60 х 90/16. Папір друк. № 1
Друк офсетний. Ум. др. акр. 1,2. Зам. 248. Тираж 100.

281900, м. Кам'янець-Подільський, вул. Уральська, 2.
Видавничо-поліграфічне підприємство "Апостроф"

AB 39.139